

женского дресс-кода [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.interfax-religion.ru/?act=documents&div=1076>.

Анотація

Никитченко О. Е. Антропологічний та правовий аспект актуалізації соціальних концепцій як конвергентного процесу в сучасному релігійному житті. — Стаття.

У статті подано характеристику одного з конвергентних процесів сучасного релігійного життя «актуалізація соціальних концепцій» як такого, що зумовлений особливостями розвитку сучасного суспільства, відповідною реакцією релігійних організацій на соціальні зміни і маючого вираз у тому, що керівництво деяких деномінацій формулює офіційну позицію щодо глобальних і актуальних проблем сучасності, яка у той чи іншій мірі є обов'язковою для віруючих відповідного віросповідання, у тому загалі і в юридично значущих ситуаціях.

Ключові слова: право, суспільство, релігія, конвергентний процес.

Анотация

Никитченко Е. Э. Антропологический и правовой аспект актуализации социальных концепций как конвергентный процесс в современной религиозной жизни. — Статья.

В статье характеризуется один из конвергентных процессов современной религиозной жизни «актуализация социальных концепций» как такой, что обусловлен особенностями развития общества, соответствующей реакцией религиозных организаций на социальные изменения и выражающийся в том, что руководство некоторых деноминаций вырабатывает официальную позицию по глобальным и актуальным проблемам современности, в той или иной степени обязательную для верующих соответствующего вероисповедания, в том числе и в юридически значимых ситуациях.

Ключевые слова: право, общество, религия, конвергентный процесс.

Summary

Nykytchenko O. E. Anthropological and Juridical aspect of Actualization of Social Conceptions as Convergent processes in Modern Religious Life. — Article.

The context of the article represents: the «actualization of social concepts» as one of convergences processes of the modern religious life. It is caused by features of development of the society, corresponding reaction of the religious organizations to social changes. Actualization of social concepts expressed that the rulers of some denominations propose an official position on global and actual problems of the modern world, to some extent obligatory for believers of corresponding religion in juridical important situations also.

Keywords: law, society, religion, convergences process.

УДК 340.12:165.731(092)

О. В. Костира

ФІЛОСОФІЯ ПРАВОВОЇ ІСТОРІЇ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Ф. В. ТАРАНОВСЬКОГО

Творча спадщина видатного правознавця Федора Тарановського за останні роки неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Зокрема, їй присвячені кандидатські дисертації Л. М. Мудриєвської та О. В. Дмитренко, статті В. О. Томсинова, О. О. Омельченка, І. Б. Усенка та В. С. Савчука, в яких висвітлені біографічні аспекти цієї теми, погляди ученого на теорію права, історико-правову науку, частково — його методологічна майстерня. Разом з тим,

як видається, філософсько-правова сторона творчості Ф. В. Тарановського, попри практично одностайне віднесення його сучасними дослідниками до когорти славнозвісних філософів права «золотої доби» вітчизняної юриспруденції (М. Б. Рєвнова, А. В. Кузьмин, А. М. Окара, О. В. Шаповал), ще не осмислена мірою, на яку вона заслуговує. Додамо, що вважаємо слушним висновок М. А. Дамірлі про дотичність до філософії права її історії [1, 46]. Указані обставини зумовлюють актуальність заявленої теми, її постановку та спробу вирішення у рамках цієї статті.

Як і будь-яка інша сфера філософії, що стикається з іншими гуманітарними сферами знання, філософія правової історії наполегливо шукає своє «місце під сонцем». При цьому слід виходити насамперед із своєрідності предмета історії права, а також з ситуації структури філософського знання, а саме слід з'ясувати взаємовідносини філософії права та філософії історії [2, 75], тобто виявити їх спільні засади, відмінні ознаки та характер взаємодії. Як видається, єдність цих двох філософських дисциплін проявляється у двох площинах. І філософія права, і філософія історії перебувають у пошуку смислів права та історії, що й зумовлює єдність методології, в якій переважають загальнофілософські інструменти. Відмінними є предметні сфери цих дисциплін: якщо для філософії права — це буття та властивості права [3, 25], то для філософії історії — це історичний процес (його мета, смисл, історична необхідність, рушійні сили історії, темпоральні та стадійні аспекти історії та ін. [4, 24–36]).

О. В. Малинов у своїй роботі «Філософія історії в Росії» виокремлює дві лінії в дореволюційній російській філософсько-історичній думці або два способи розуміння історії — історіософський (телеологічний) і теоретико-методологічний. В основі останнього лежить визнання універсальності історичного процесу, яка визначається історією як наукою. Центральними проблемами для цього підходу виступають питання суб'єктивної складової історії, детермінації історичного процесу, історичної причинності, закономірності, побутування історії як форми знання, а також історична критика та інтерпретація. В рамках такого розуміння історії розробляються переважно питання теорії, методології та епістемології історії [5, 8–9].

Аналіз історико-правових та методологічних праць Ф. В. Тарановського показує його близькість до другого способу розуміння історії. В його працях є постановка питань і з позицій телеологізму. Так, аналізуючи погляди норманістів Г. Шльоцера, Г. Куника, М. П. Погодіна, Ф. В. Тарановський непрямо й сам задається питанням про основну ідею державотворчих процесів у ранній Русі: чи була вона запозиченою у германських/скандинавських народів? Очевидною є привабливість для ліберально налаштованого Ф. В. Тарановського позитивної відповіді на це запитання, оскільки заклик варягів на царювання — це варіант суспільного договору. Але його наукова позиція не дозволяє йому такого кроку і він м'яко, але рішуче критикує позицію норманістів, не даючи власної відповіді. Лише зіставлення цієї роботи Ф. В. Тарановського зі відгуком на дослідження М. П. Павлова-Сильванського про феодалізм у Росії та пізніми роботами з історії права західних та південних слов'ян дає мож-

ливість зробити обережне припущення про визнання ученим єдиного напрямку та єдиної долі європейських народів, до яких він відносив і слов'янські. Про розгляд принаймні права західних та південних слов'ян в контексті правової історії Європи писала Л. М. Мудриєвська [6, арк. 176].

До історіософських компонентів філософії правової історії слід віднести питання про детермінанти історико-правового розвитку. На думку сучасного філософа історії А. А. Алфьорова, існує три метатеорії рушійних сил історичного процесу: трансцендентна (Бог, Всесвітній Розум, Доля, економічна необхідність тощо); натуралістична (сили природи), антропологічна (природа та діяльність людини) [7]. Хоча спеціальних суто історіософських досліджень у спадщині Ф. В. Тарановського немає, це питання, вочевидь, ставилося ним, перш за все, щодо джерела, причини правового розвитку. У праці «Історичне і методологічне взаємовідношення історії, догми і політики права» учений переконливо доводить відсутність аутопойезису у праві, натомість наголошуючи на зв'язку розвитку права із суспільством [8, 164–165, 169–170], об'єктивуванням чого виступає суспільний інтерес [9, 2]. Таким чином, по суті, його погляди на рушійні сили правового розвитку слід віднести до першої з названих метатеорій із застереженням, що Тарановський ніколи не був моністом у визначенні суспільних складових цієї причинності: він визнавав і економічні, і суто соціальні, і політичні фактори правового розвитку.

Натомість теоретико-методологічні праці, присвячені правовій історії, у його творчості непоодинокі. Філософія правової історії у спадщині ученого має такі напрями: методологічне спорядження історико-правового дослідження; визначення місця та ролі правової історії у системі юридичного пізнання; спільне, особливе, одиначне в історико-правовому розвитку різних спільнот, зокрема, слов'янських.

Як показали дослідження Л. М. Мудриєвської, одним з основним сповідуваних та детально розроблених ученим методів був порівняльно-правовий, загальною основою якого виступила позитивістська парадигма [6, арк. 149–155]. По-перше, зазначимо вірність ученого методології позитивізму, яка простежується у його вислові про мету юриспруденції у цілому: «Знати минуле для того, щоби розуміти сучасне та прокладати шлях у майбутнє» [8, 153], що майже дослівно повторює відоме гасло засновника позитивної філософії Огюста Конта. По-друге, погоджуючись у цілому з висновком Л. М. Мудриєвської, відмітимо, що палітра методологічних прийомів, використовуваних та розвинутих у працях Ф. В. Тарановського не обмежується порівняльно-правовим методом в його історичному варіанті, що й дає можливість розцінювати його творчість у філософсько-правовому ключі.

Філософсько-методологічне кредо Ф. В. Тарановського виражено, передусім, у вступній лекції «Історичні і методологічні взаємовідносини історії, догми і політики права», яку він прочитав у Демидівському ліцеї (1906 р., надрукована у 1907 р.). А реалізація його філософської позитивістської парадигми у царині історії права відмітна у всіх його історичних працях — від медального твору «Огляд пам'ятників магдебурзького права у західноросійських містах

литовської епохи: Історико-юридичне дослідження» (1896) до підручників та статей з історії слов'янського права, які він написав в еміграції.

На думку Ф. В. Тарановського, сучасна йому історико-правова наука запозичила у природничих наук вельми плідний пізнавальний засіб — спостереження. Позитивізм використовував поняття спостереження при вирішенні багатьох філософських проблем. Термін вважався науковим, якщо йому можна було поставити у відповідність який-небудь спостережуваний об'єкт або явище. Положення вважалось науковим, якщо воно містило лише спостережувані терміни або терміни, які могли бути скорочені до спостережуваних [10, 50]. Спостереження, як переконливо довів молодший сучасник Ф. В. Тарановського Марк Блок, в історичній науці є, передусім, вивченням слідів та їх різновиду — наративних свідочств [11, 35–40]. Яскравим прикладом такого історичного спостереження у творчості Тарановського є створений ним під час викладання у Демидівському лицейі «Огляд актів Углицької провінційної канцелярії» [12]. На основі документального масиву, зосередженого у місцевому архіві, учений дає картину правового життя місцевого суспільства на тлі тих перетворень, якими проникнута була Петровська доба. Що стосується іншого пізнавального засобу природознавства — експерименту, то для правової історії він є неможливим за визначенням, але може бути суттєво доповнений, на думку ученого, порівнянням [8, 163]. Отже, порівняльно-історичний метод у нього виступає як субсидіарний у системі методів філософського позитивізму.

Інша важлива складова методологічного позитивізму Ф. В. Тарановського — принцип наукової об'єктивності. Чи не найкраще його дія простежується у роботі Ф. В. Тарановського «Норманська теорія в історії російського права» [13]. Характерною рисою цієї роботи було те, що в ній розглянуто погляди винятково норманістів (на нашу думку, через ненауковість доводів антинорманістів, серед яких не було жодного видатного джерелознавця, мовознавця або археолога). Автор об'єктивно викладає точки зору норманістів XVIII ст. та одного з найбільш запальних прихильників варязького впливу на розвиток російської державності і права — М. П. Погодіна. Аналіз цієї роботи свідчить, що Ф. В. Тарановський не належав до жодного із непримиренних таборів. Його не можна назвати ні норманістом, ні антинорманістом. Аналізуючи дискусії і суперечки щодо «походження Русі» учений намагався знайти у них раціональне зерно, що, на його погляд, істотно вплинуло на побудову філософії російської історії. Більше того, він указує на збіг точок зору норманістів та антинорманістів у висновках, по-перше, про мирний характер державотворчих процесів у Давній Русі, незалежно від того, під чиїми прапорами вони проходили, по-друге, про певну відмінність цих процесів та історичного розвитку Русі від аналогічних процесів у Європі [13, 42].

Звертає на себе увагу ще один методологічний постулат Ф. В. Тарановського — вимога комплексного дослідження правових явищ, яке поєднувало догматичне та історико-правове дослідження. У своїй статті «І. Є. Енгельман як історик права» учений висловлює жаль з приводу того, що російські історики

права не розробляють проблеми історії галузей приватного права, від чого програє й історія права, й галузеві правові дисципліни [14, 15].

Ще однією складовою філософії правової історії Ф. В. Тарановського стало визначення ним місця історії права у системі юридичних наук. На його думку, історія права поряд з догмою права та політикою права є однією з трьох складових юриспруденції та являє собою одну з трьох методологічних позицій, з яких вивчається право [8, 153]. Учений високо оцінював роль і значення історичного пізнання у науково-пізнавальній і практичній діяльності. Головне призначення правової історії, на його думку, полягає у вивченні закономірностей розвитку права [8, 164–165]. Природа соціальних явищ у суспільних, у тому числі історико-правових науках, на думку ученого, вимагає встановлення соціальних законів, що і є одним із головних завдань цих наук.

Разом з тим Ф. В. Тарановський, у дусі сучасної йому доби, історію права вважав ідеографічною дисципліною, яка сконцентрована на феноменах, а не на жорстких законах соціального розвитку. У подробицях і у відтінках, у деталізації і в нюансировці полягають основне завдання і зміст історії права як дисципліни ідеографічної [15, 11]. Він і сам подає приклади такого дослідження. Так, в «Оглядах актів Углицької канцелярії» Ф. В. Тарановський демонструє зразки мікроісторичних досліджень. Досить хоча би звернути увагу на такий шедевр мікроісторії, як описана у другій частині актів юридична справа з приводу організації «цифірної» (світської початкової) школи в Углицькій провінції. Учений майстерно, на підставі ретельного документального аналізу показує позиції зацікавлених осіб церковної та світської адміністрації, надісланого зі столиці учителя Івана Калитеєвського у цій справі. Місцеві церковники, які були рішуче не зацікавлені у відкритті світської школи, виявили неочікувану юридичну грамотність, і «воювали» проти світської адміністрації її ж зброєю. Зокрема, вони опротестували і відмовились виконувати накази, видані до утворення церковної колегії — Синоду — вимагаючи видання актів щодо створення шкіл саме цим органом [12, 2, 9–15]. На прикладі такої, нібито дрібної справи, Ф. В. Тарановський виявляє шалений спротив петровським реформам на місцях.

За філософсько-правовою концепцією Тарановського, зважаючи на ідеографічний характер дисципліни правової історії, розгляд правових явищ має відбуватися у конкретному просторі і часі. Як вважав учений, ігнорування розгляду явищ поза контекстом конкретного простору і часу призводить до грубих помилок не тільки у пізнавальній, але й практичній діяльності. У передмові до другого видання своєї «Енциклопедії права» він стверджував: «Трагічний результат нашої Лютневої революції 1917 року ще раз засвідчив і підтвердив неспроможність і згубність відстороненого геометрично-прямолінійного вирішення правових і політичних проблем поза умовами простору і часу» [16, 4].

У своїй «Енциклопедії права» Ф. В. Тарановський місце історії права в системі суспільних наук визначає виходячи з її призначення: з одного боку, вона служить цілям історичного тлумачення діючих юридичних норм, з іншого — переслідує самостійне і більш широке теоретичне завдання причинного пізнан-

ня розвитку права. «Виконуючи першу свою функцію, історія права становить частину юриспруденції; у переслідуванні другого завдання історія права виходить за межі останньої і вступає у більш широку сферу суспільствознавства. Дотримуючись загальних правил позитивної соціологічної методології, історія права у той же час користується і прийомами юридичної техніки. Результати своїх досліджень вона виражає, так би мовити, юридичною мовою і по окремих періодах буде для минулих часів юридичні конструкції на зразок того, як це робить догматична юриспруденція стосовно діючого права. Наявність юридично-конструктивного елемента становить специфічну особливість історії права і виокремлює її із загальної історії» [16, 340–341].

Отже, підсумком проведеного дослідження може бути висновок про наявність у творчій спадщині видатного правознавця Ф. В. Тарановського філософської дослідницької концепції щодо історичного розвитку права. Світоглядно-філософським її підґрунтям стала позитивістська наукова парадигма, на основі якої ученим були розроблені і вдало використані порівняльно-історичний метод дослідження права, метод спостереження, принципи об'єктивності та комплексності правового дослідження, виявлено місце історії права у колі юридичних дисциплін та її призначення у системі юридичних та суспільних наук.

Філософія правової історії, як прогнозує М. А. Дамірлі, стане вищим рівнем історико-правового пізнання [2, 81]. Думається, що певною мірою такі висоти уже були узяті Ф. В. Тарановським в його найкращих дослідженнях, які потребують подальшого детального вивчення з позицій філософії права.

Література

1. Дамірлі М. Єдність і різноманітність філософсько-правових знань (до питання про систему правової філософії) // Право України. 2011. № 8. С. 46–51.
2. Дамірлі М. А. История права и философское знание // Журнал российского права. 2001. — № 11. — С. 75–83.
3. Алексі Р. Природа філософії права / Роберт Алексі // Проблеми філософії права. — 2004. — Т. II. — С. 19–26.
4. Алферов А. А. Исторический процесс и его философская концептуализация : автореф. дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.08 / А. А. Алферов. Ростов н/Д, 2005. 49 с.
5. Малинов А. В. Философия истории в России: конспект университетского спецкурса / А. В. Малинов. — СПб. : Изд.-торговый дом «Летний сад», 2001. — 189 с.
6. Алферов А. А. К вопросу о движущих силах истории // Вестник Донского государственного технического университета. 2003. Т. 3, № 4 (18). С. 475–484.
7. Тарановский Ф. В. Историческое и методологическое взаимоотношение истории, догмы и политики права // Журнал Министерства юстиции. — 1907. — № 3. — С. 151–170.
8. Тарановский Ф. В. Интерес и нравственный долг в праве // Варшавские университетские известия. — 1899. — Вып. VIII. — С. 1–20.
9. Мудринецька Л. М. Державно-правові погляди Ф. В. Тарановського : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Мудринецька Людмила Михайлівна. К., 2010. 213 арк.
10. Сторожук А. Ю. Проблема публіцистики як аргумент в дебатах о реализме // Філософія науки. — 2005. — № 1 (24). — С. 49–61.
11. Блок М. Апология истории / Марк Блок ; пер. с фр. Е. М. Лысенко. — М. : Наука, 1973. — 230 с. — (Серия «Памятники исторической мысли»).
12. Тарановский Ф. В. Обзор актов Угличской провинциальной канцелярии 1719–1726 гг. / Ф. В. Тарановский. — М. : Печатня А. И. Спиревой, 1908. — Ч. 1. — 65 с. ; 1909. — Ч. 2. — 43 с.

13. Тарановский Ф. В. *Норманская теория в истории русского права* / Ф. В. Тарановский. — Варшава : Тип. Варшав. уч. округа, 1909. — 43 с.
14. Тарановский Ф. В. И. П. Энгельман как историк права // *Вестник гражданского права*. — 1913. — Вып. 1 : Январь. — С. 15–23.
15. Тарановский Ф. В. Предмет и задача так называемой внешней истории права // *История русского права* / Ф. В. Тарановский ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2004. — С. 1–48.
16. Тарановский Ф. В. *Энциклопедия права* / Ф. В. Тарановский. — 3-е изд. — СПб. : Лань, 2001. — 560 с.

Анотація

Костыря О. В. Філософія правової історії у творчій спадщині Ф. В. Тарановського. — Стаття.

У статті проаналізовано філософські засади історії права у творчості видатного російського правознавця Ф. В. Тарановського. Учений ґрунтував свої історико-правові дослідження на науковій парадигмі філософського позитивізму. Ним були розроблені і вдало використані порівняльно-історичний метод дослідження права, метод спостереження, принципи об'єктивності та комплексності правового дослідження, виявлено місце історії права у колі юридичних дисциплін та її призначення у системі юридичних та суспільних наук.

Ключові слова: історія філософії права, філософія правової історії, філософський позитивізм, історико-порівняльний метод, принцип об'єктивності, принцип комплексності правового дослідження.

Аннотация

Костыря Е. В. Философия правовой истории в творческом наследии Ф. В. Тарановского. — Статья.

В статье проанализированы философские основы истории права в творчестве выдающегося русского правоведа Ф. В. Тарановского. Ученый основывал свои историко-правовые исследования на научной парадигме философского позитивизма. Им были разработаны и успешно использованы сравнительно-исторический метод исследования права, метод наблюдения, принципы объективности и комплексности правового исследования, обнаружено место истории права в кругу юридических дисциплин и его назначения в системе юридических и общественных наук.

Ключевые слова: история философии права, философия правовой истории, философский позитивизм, историко-сравнительный метод, принцип объективности, принцип комплексности правового исследования.

Summary

Kostyrya O. V. Philosophy of Legal History in the Creative Heritage of F. V. Taranovskiy. Article.

The article explores the philosophical foundations of legal history in the works of the prominent Russian lawyer F. V. Taranovskiy. The scientist founded his historical and legal research on a scientific paradigm of philosophical positivism. He has developed and successfully used comparative-historical method of studying law, the method of observation, the principles of impartiality and comprehensiveness of legal research, founded the place of legal history in the circle of legal disciplines and its purpose in the system of legal and social sciences.

Keywords: history of philosophy of law, philosophy of legal history, philosophical positivism, historical and comparative method, the principle of impartiality, the principle of comprehensiveness of legal research.